

Д. Н. АНАСТАСИЈЕВИЋ

ПРВОБИТНИ ПОСТАНАК ИМЕНА И МАНАСТИРА ХИЛЕНДАРА

"БОГОСЛОВЉЕ" ГОД. II (1927) СВ. 1 СТР. 50—57; СВ. 2 СТР. 134—138

БЕОГРАД – ЗЕМУН

ГРАФИЧКИ ЗАВОД "МАКАРИЈЕ" А. Д.

1927

Првобитни постанак имена и манастира Хиландара

Као што је познато, српска лавра хиландарска, кад су је Немања и Св. Сава сазидали на Св. Гори (1198), није поникла као сасвим нов манастир. Напротив, то је само била обнова једног старог грчког манастира светогорског, који је с временом запустео и опао. Развалине тога манастира, заједно са целим његовим имањем, дао је био, мало пре тога, византиски цар Алексије III Анђел, једном својом повељом, на молбу самог Немање и Саве који су тада били ватопедски калуђери, грчком манастиру Ватопеду. Но убрзо је Алексије, по молби светогорског проте и сабора тамошњих манастирских игумана сем ватопедског, поништио ту повељу једном другом повељом. Њом је речени пропали грчки манастир одузет од Ватопеда, па је опет проглашен за самоуправни царски манастир, и дат је у својину Немањи и Сави, уз право да га они оправе о свом трошку, и да од њега за у будуће начине српски манастир светогорски (1198)¹.

¹ Гл. ову молбу проте и светогорских игумана, и ову повељу Алексијеву, обе у српском преводу, у мојој расправи "Још о години смрти Немањине", Глас Ср. Кр. Ак. 92 (1913) 99 и д.

Грчки претеча српског Хиландара се звао »Хеландар« — η μονη (то јест манастир) του Χελανδαρίου или του Χελανταρίου, што је у изговору свеједно, јер се у средњевековном грчком правопису, као год и у данашњем, не само **vd**, него и **vt**, чита као **нд**. Да је старом грчком »Хеландару« збиља тако било име, излази из неколиких грчких аката још из 12-ог века. Ту пре свега спада један акт од 1169 г., издат од проте светогорског и његовог игуманског сабора светогорском руском манастиру »Дрводељину« (του Ευλουργου).²

² Акты русскаго на Св. Аѳонѣ монастыря Пантелеймона, Киевѣ 18;3, стр. 76.

Затим, ту долазе и оба горенаведена грчка акта о одузимању грчког »Хеландара« од Ватопеда у корист Немање и Саве. А томе треба додати и мало доцнију повељу Алексија III од 1199 г., којом је Св. Сава добио за већ посрбљени Хиландар право држања властите лађице и стари пропали светогорски манастир Зиг, али у којој је такође реч и о бившем грчком »Хеландару«¹.

¹ Гл. и ту повељу, у српском преводу, у мојој напред реченој расправи стр. 105.

Замишљен као обнова тога грчког претече, посрбљени Хиландар је имао наследити и претечино име. Код Грка је у главном за дуго тако и било, бар у писаним споменицима. Не само обе основне повеље Алексијеве од 1198 и 1199 г., него и већина доцнијих сачуваних нам грчких аката, све до у 14-и век, по најчешће називају српски Хиландар »Хеландаром«.²

² Да је то тако у већини грчких аката чак и из 14-ог века, тврди непоуздани П. Успенский, Историја АѠона, Киевъ 1877, стр. 198. Тако је и по мом сећању. Но сравни издање грчког архива хиландарског од L. Petit, Визант. Временникъ 17 (1911) прилог I, коју књигу ми више немамо у универзитетским библиотекама, јер је недавно нестала из Јагићеве библиотеке.

Но још у средњем веку, по неки грчки споменик употребљава као име овог српског манастира и предругојачени облик који почиње слогом »Хи —.« Тако нпр., већ у повељи византиског цара Михаила VIII Палеолога, датој српском Хиландару 1272 г., овај се манастир зове манастиром Богородице "Хиландириотисе" — της Χηλαντηριωτισσης.³ Код самих пак Срба, хиландарско се име ваљда само једанпут сусреће у његовом првобитном облику са слогом »Хе —« у почетку.⁴

³ Успенский у напред наведеном делу I 104 и 197.

⁴ Гл. повељу »царице« Евдокије и сина јој Константина Дејановића од 1381 (?) г. у Д. Аврамовића, Описаніе древностій србски у св. (Атонској) гори, Београд 1847, стр. 55. Но у Ст. Новаковића, Законски Споменици, Београд 1912, стр. 147, ни ту не пише »Хеландаро«, већ »Хиландаро«.

Још од Немање и Св. Саве па кроз цео средњи век, Срби су и сам грчки »Хеландар«, а и његово српско издање, обично звали »Хиландар«, то јест са слогом »Хи —« у почетку⁵.

⁵ Гл. Немањину повељу даровницу, издату обновљеном и посрбљеном Хиландару, у А. Соловјева, Одабрани споменици српског права, Београд 1926, стр. 13. Сравни такође и Ђ. Даничића Рјечник српс. старина III (1864) 412 (реч »Хиландарь«).

Најзад је, ваљда већ на раскршћу средњег и новог века, облик са »Хи —« преовладао и код Грка. Међутим су се и код њих и код Срба мењали у првобитном имену хиландарском и други гласови. Као што смо већ видели, међу Грцима се, још у повељи Михаила VIII од 1272 г., појавила и једна варијанта хиландарског имена, која је не само у првом слогу имала "Хи-", него и у средини — ир — место — ар — (Хиландириотиса). Та се стара варијанта није раширила. Али су боље среће биле грчке варијанте познијих времена, те јест »Хилиандар« — η μονη του Χηλιανδαριου (Χηλιανταριου), и »Хилендар« — η μονη του Χηλενδαριου (Χηλενταριου). Код Срба пак, одомаћила се такође варијанта »Хилендар«. А сем тога, образовала се и варијанта »Вилиндар«, сачувана у српској народној песми.

Како је од првобитног грчког облика "Хеландар" постао стари српски облик »Хиландар«? Како су се развиле и остале горепоменуте варијанте тог облика са почетним "Хи—"? По свој прилици, ту су имали посла нешто гласовни закони, а нешто и психички процес тако зване простонародне етимологије. Њемања и св. Сава, који су први завели код Срба облик »Хиландар«, нису ваљда тај облик сами сковали. Вероватније је да су га они затекли код светогорских Грка, и да

су га од њих узели. Дабогме, они га нису могли узети из писаних грчких споменика светогорских, за које смо ми већ рекли да су се тада још служили старим грчким обликом »Хеландар«.

Али можда су Немања и Сава чули облик »Хиландар« у свакодневном светогорском грчком народном говору. Грчки писари по канцеларијама могли су, у својим актима, и даље писати по старински »Хеландар«. Али у свакодневном грчком говору светогорских калуђера можда је још у доба Немањино и Савино постојао и облик "Хиландар" — η μονη του Χιλανδαριου (Χιλανταριου). Тај је облик могао постати ослабљењем почетног ненаглашеног гласа **ε** у глас **и**. А можда га је родила и »простонародна етимологија«. У Немањино и Савино време, светогорски грчки монаси свакако већ више нису знали прави постанак имена "Хеландар", па ни самог манастира. У тим случајевима свет обично сличава загонетну реч са другим речима, познатијим и по звуку и по значењу. Ничу "простонародне етимологије". Можда су и светогорски Грци, још пре Немање и Саве, сличили сложено, а загонетно, име »Хеландар« с другим познатијим грчким коренима сроднога звука, на пр. са коренима грчких речи χειλη "уснице" и χιλιοι "хиљада". Видећемо да се доцније на св. Гори од тих корена и изводило име српског Хиландара.

Што се тиче оних осталих варијаната имена хиландарског, варијанту »Хиландир« из повеље Михаила VIII од 1272 г. родила је ваљда аналогија с грчким речима на— ηρ — или можда просто разједначавање (дисимилација) обадва првобитна а у два узастопна слога. Истим је, изгледа, путем поникла и много доцнија варијанта »Хилендар,« било да се најпре појавила код Грка или код Срба. Грчка пак варијанта "Хилиандар" свакако је производ "простонародне етимологије". Име хиландарско слично је ту по свој прилици са истозвучним грчким речима χιλιοι »хиљада« и ανταρα (андара) »магла«. А ваљда ни српска варијанта "Вилиндар" није ништа друго него једна "простонародна етимологија," скована од равнозвучних српских речи »вилин« (присвојни придев од »вила«) и »дар«.

Кад се код светогораца заборавило право порекло појединих загонетних манастирских имена, па и првобитни постанак самих тих манастира; светогорски су се калуђери, као што то и иначе у свету бива, сами довијали да те загонетке разреше. Полазна тачка биле су при том обично и на св. Гори, као и на другим местима, именске "простонародне етимологије". Оне су калуђерским мудрацима давале тобожње првобитно значење дотичног манастирског имена. Затим је калуђерска бистрина или ученост проналазила тобожње лице, предмет, догађај, и уопште »узрок«, од кога су такво именско значење и такав именски етимолошки склоп проистекли. Крајњи резултат целог тог маштања била су више или мање испрена "етиолошка", то јест "узрочна" (αιτιον »узрок«) тумачења, па и читаве »етиолошке« скаске, о тобожњем пореклу речених манастирских имена, па и самих манастира. Оваква су "етиолошка" тумачења и скаске већ одавно поникли на св. Гори за Ватопед, за Каракал, за Кастамонит, за Есфигмен и т.д., па се и данас тамо препричавају.

Слично се још из рана тамо десило и са манастиром Хиландаром. У доба кад су почела маштања светогорских калуђера о имену и првом оснивању тог манастира, старо грчко манастирско име »Хеландар« било се тамо, дабогме, већ сасвим изгубило. Калуђери су, дакле, да би задовољили своје историско љубопитство, могли поћи само од доцнијих уобичајених форма тог имена, то јест од форме »Хиландар« и »Хилиандар«. За те форме, они су које-како скројили неколике "простонародне етимологије," са тумачењима о »узроку« њихових тобожњих значења, па чак и са "узрочним" скаскама о тим значењима. Али, о постанку самог манастира, калуђери нису, ни према тим етимологијама и значењима, ни иначе према другим каквим основима, умели конструисати никаквих етиолошких легенди.

По једној од речених калуђерских етимологија, име »Хиландар« је тобож састављено из грчкога χειλη »уснице« и из λεονταρι(ον) "лав", те значи "лавовска уста". Повод пак таквом значењу тражило је калуђерско нагађање у разним околностима. Према тим нагађањима, »повод« је или у томе, што је Хиландар тобож сазидан на темељу неког старогрчког многобожачког светилишта, које се и само звало "Лавија Челоуст"; или у томе, што котлина хиландарска има облик лавијих челоуста; или у томе, што се пред хиландарским пристаништем налази острвска стена, коју су морнари, с погледом на опасност која им је од ње претила, тобож некад звали "Лавија Челоуст". Први, мени

познати, помен горње етимологије налази се 1561 г., у Јоакима, игумана светогорског руског манастира Св. Пантелеимона, у његову спису "Сказаніе о Св. горѣ Аѳонсцей".¹ Друга једна светогорска етимологија изводи име "Хиландар" од грчких речи χίλιοι "хиљада" и αἴμα "магла". Повод који је изазвао такав тобожњи састав овог имена, био би, по игуману светогорског манастира Есфигмена из 1804-5 г., Грку Теодориту, у томе, што хиландарско "место излива маглу".² Но, о поводу ове етимологије испредене су на Св. Гори и нарочите приче, у вези с тамошњим легендама о чудотворном спасавању светогорских манастира од непријатељских напада. По једној од тих прича, коју је забележио руски путник В. Г. Барски на свом другом путовању по св. Гори (1744),³ име "Хиландар" значи "хиљадумаглен", у смислу "безбројномаглен".

¹ И.зд. архим. Леонидъ, Петроград 1882, стр. 15.

² Гл. Теодоритов спис »О називима и именима старих и нових манастира на гори Атонској«; прештампао М. Γεδεων, 'Ο "Αθων?, Цариград 1885, стр. 318.

³ Гл. В. Г. Барскаго Второе посѣщеніе св. Аѳонской Горы, Петроград, 1887, стр. 227.

Та, дакле, прича даје тобожњој речи "Хил" у имену "Хиландар" значење, не броја 1000, него преносни смисао "много", "многобројно", "безбројно". А повод, из кога је, по овој причи, поникао овакав склоп и овакав смисао целог имена "Хиландар", биле су тобож честе (»многобројне«) магле, којима је заштитница Хиландара, Богородица, у честим гусарским, разбојничким, и у опште непријатељским, нападима на манастирске зидине, одбранила манастир од тих напада. Нападацима се, вели та прича, у свакој таквој прилици указивао манастир у свем свом сјају, још чим би они стигли на околна брда. Али, у часу над би они сишли у долину манастира да на њега ударе, Богородица би их обавила густом маглом. У изненадном мраку, они би се изгубили; залутали би у шуму, па би се нехотице међусобно клали. Међутим, има и друга слична прича, коју је, колико знам први записао Србин Д. Аврамовић, при својој посети Св. Гори 1847 г.¹

¹ Гл. његову књижицу »Св. Гора са стране вере, художества и повеснице«, Београд 1848, стр. 16 и д. Аврамовић не верује у ову причу

И та прича замишља као састојке имена "Хиландар" обе горе наведене речи "хиљаду" и "магла", али узима прву од тих речи у значењу "хиљаду људи". Повод пак, који је, по тој причи, проузроковао такав етимолошки састав и такав смисао реченог имена, била је нека тобожња папина навала на Хиландар у четвртом крсташком рату 1204 г., на челу одељења од хиљаду војника, и магла Богородичина којом је ова навала осујећена. Прича каже да се папа лично спустио на Св. Гору, како би је покорио и покатоличио. Неки су му се манастири предали, а други су били уништени у борби. И Хиландар се решио на отпор. Онда га је папа напао, са хиљаду војника, од којих је половина јуришала са севера, и половина с југа. У том је Богородица пустила своју маглу. Папина је војска изгубила из вида манастир. Оба одељења од по 500 људи потукла су се међу собом, мислећи у мраку једни о другима да су то хиландарски монаси, који врше испад из манастирских зидина. У међусобном покољу изгинули су сви папини војници, сем тројице. Ова тројица, уверивши се из малопређашњег чуда, да небо више воли православне него католике, затражили су од Хиландараца да их преведу у православље и да их приме у своје браство, пошто их закалуђере. Хиландарци су им испунили молбу. Ту су папини војници у Хиландару и умрли. Насликани су тобож сва тројица над вратима манастирске трапезарије, као мученици Маноїль, Исавѣль и Исмаѣль.²

² Ту исту причу о постанку имена »Хиландар«, оглашавајући је наивно као највероватнију, прича у главном и Сава Хиландарац, (превео са чешког Ј. Зд. Раушар-Жуборић) Историја и опис манастира Хиландара, Београд 1894, стр. 4. По Сави Хиландарцу се само догађај десио "во времја оно", а не у доба четвртог крсташког рата 1204 г., нити је ту играо улогу папа, него некаква непозната дружина од хиљаду непријатеља. Сава ништа не говори ни о слици тројице замонашених војника у хиландарској трапезарији, него само о замонашењу те тројице.

Ако се не варам, постоји на Св. Гори и извођење назива »Хиландар« од грчких речи χίλιοι »хиљаду« и ἀνδρες »људи«, уз претпоставку да то име значи »хиљадољудни«, и да је повод таквој етимологији замашан број калуђера који је некад тобож у Хиландару живео. Но, не могу се за сад сетити, у кога сам, и где, чуо или читао ово тумачење.

Осим светогорских калуђера, и научници су се мучили да објасне постанак и значење хиландарског имена, па, у вези с тим, и да ближе одреде, кад је, и од кога, првобитно основан тај манастир. Но, због недостатка изворних података, и они су могли само правити комбинације.

Прву је такву комбинацију начинио горепомепути Рус П. Успенски, који је 1845 и идућих година неколико пута био на Св. Гори, ријући по тамошњим манастирским библиотекама и архивама. Но све што је овај начитани и врло заслужни, али недовољно критични и веома проливени, истраживач Св. Горе и православног истока, рекао о горњем питању, фантастичније је и од напред наведених калуђерских преклапања, против којих се и он сам бунио. Њему су, при његовим тумачењима о пореклу светогорских хришћанских месних назива и старина, стално играле пред очима његове претеране претпоставке о небројеним везама хришћанског грчког Атона са древним многобожачким Атоном. Од тих претпоставки је он пошао и при нагађању о постанку хиландарског имена и манастира.

По Успенском, најстарији су облици имена тог манастира тобож "Хилантар" и "Хилантири". Први је облик он по свој прилици извео, ма да то изречно не каже, из старе српске форме "Хиландар" и из њеног честог грчког правописа Χιλανταρίου (са **нт** у средини, место **нд**). Онај пак други облик, он је скројио из назива и правописа имена богородице хиландарске (της Χηλαντηριωτισσιν), који се, као што смо горе видели, налази у хиландарској грчкој повељи Михаила VIII Палеолога. Тим, тако исфабрикованим, првобитним именима нашег манастира требало је сад погодити њихове тобожње корене из древне многобожачке прошлости. Успенски је ту превазишао сам себе. По њему, оно прво име није бајаги ништа друго до тобожњи искварени старински назив "Килантандр". Тако се бајаги, још пре тројанског рата, на хиљаду и неколико стотина година пре Хр., назвала хиландарска котлина. А добила је тобож тај назив од некаквих пелазгиских досељеника из малоазиских градова Кила (Κίλλα) и Антандр ('Αντανδρος), који су бајаги још у та незапамћена времена образовали једну насеобину на Атону, и то баш у хиландарској удољини. Како Успенски каже, ти су досељеници обожавали и код куће поглавито бога Аполона. Према томе, они су тобож и у својој новој отаџбини атонској, свакако у данашњим хиландарским зидинама, саградили себи светилиште Аполоново.

"Хилантири" пак преставља, по Успенском, само покварено многобожачко име "Гилантири" или "Хелантири". Тај је назив, као год и онај први, бајаги постао из два корена: "гилан" или "хелан", и "тири". Први корен је бајаги дошао од тобожњих Ксерксових војника из каспског племена Гиле (Γήλοι), или од некаквих Ксерксових војника Персијанаца из месопотамског града Хелани, који су, у Ксеркову походу на Грчку у 5-ом веку пре Хр., прокопали атонску превлаку. Они су тобож, да би из атонских шума што лакше секли дрвену грађу, и што лакше је спроводили морем копачима превлаке, основали, на северу атонског полуострва, две војне насеобине: једну на обали згодног хиландарског залива, а другу мало даље у унутрашњости, на месту данашњег Хиландара. Обе те насеобине назване су тобож, по оснивачима "Гилан" или "Хелан", према томе да ли су оснивачи били Гиланци или Хеланци. Да ове тобожње насеобине заиста потичу из Ксеркова доба, Успенски наводи као доказ данашњи хиландарски бунар, који је, по његовој оцени, саграђен на феничански начин, те је, према томе, морао бити ископан од Ксерксових војника Феничана. Други пак корен у тобожњем имену "Хилантири", то јест завршно "тири" Успенски је тумачио најпре на један, па после на други, начин.

Према његову ранијем тумачењу, "тири" су на "Гилан", односно на "Хелан", прилепили становници трчког града "Тири" (Τήρη). Њих је тобож преселио на Атон Филип македонски у 4-ом веку пре Хр., онда кад су му Атињани тражили натраг тај град као своју колонију, и кад им га он није хтео дати, Филип је бајаги сместио грађане тога града баш у "Гилан" или "Хелан" нумера два, то јест тамо где се данас диже манастир Хиландар. Нови становници задржали су тобож и даље својој новој

постојбини на Атону њено старо име, које су јој бајаги дали Ксерксови Гиланци или Хеланци. Али су тобож додали том затеченом имену и име свог родног града "Тири", из чега се родило "Гилантири", односно "Хелантири". Но по доцнијем мишљењу Успенског, грађани овог трачког града нису, у прилепљивању завршетка »тири« на »Гилан« или на »Хелан«, имали никаква учешћа, тако да их је Успенски пређе само узалуд мучио, селећи их на Атон. Прилепљивање су тобож извршили сами Ксерксови Гиланци или Хеланци, подигавши, у својој атонској колонији "Гилан" ("Хелан") нумера два, то јест на простору данашњег Хиландара, светилиште своме богу »Тир«, па назвавши и саму ту своју колонију, према имену своје азиске постојбине и према имену тог свога бога, именом "Гилантир", односно "Хелантир" (дакле, сад без »и« на крају).

По Успенском, атонска насеља "Килантандр" и "Гилантир" ("Хелантир"), која су доцније покварено изговарана "Хилантар" и "Хилантир", доживела су и хришћанско доба. У 5-ом веку после Хр. обе су се те колоније тобож, заједно с осталим Атоном, и саме покрстиле. При том су оне бајаги срушиле и своја многобожачка светилишта бога Аполона и »Тира«, преобративши једно од њих у цркву Св. Богородице Хилантириотисе. Око средине 7-ог века, те су колоније тобож, као и цео Атон, разорене од Мухамедових Арабљана. Али наскоро после 676 г., то јест кад је византиски цар Константин Погонат, натеравши Арабљане на мир, тобож дао запустели Атон искључиво монасима; неки закалуђерени житељ из атонских насеља »Хилантара« иди »Хилантира«, који је, после тобожњег арабљанског уништења тих насеља, бајаги отуда избегао, вратио се тобож, заједно с још неком братијом, у свој атонски завичај. Они су бајаги обновили тамошњу цркву Богородице Хилантириотисе, претворивши је у манастир, под називима "Хилантар" и "Хилантир". И тај манастир, па и цео Атон, страдали су тобож још једанпут, 830 г. од арабљанских гусара. Бајаги од 870 г., манастир је опет оживео, поставши с временом многољудан и сјајан. Затим је поново опао, и остао је такав све док га 1198 г. нису добили и обновили Немања и Св. Сава.¹

Куд и камо је научнија етимологија хиландарског имена, коју је први предложио светогорски грчки монах и писац Козма Влах.²

¹ П. У с п е н с к и й, Первое путешествие въ аѳонскіе монастыри и скиты въ 1846. г., II 1, Кијев 1877, стр. 140 и д. Испор. и Успенскога Историју Атона I 103 и д.

² У делу: 'Η Χερσονήσος του ἁγίου "Ορούς" Αθω и т. д., Волос 1903, стр. 207. прим. 1.

Али се не може то исто рећи и за његово објашњење повода такве етимологије. Знајући из светогорских грчких архива, да је најстарији сачувани нам облик хиландарског имена гласио "Хеландар" (свеједно да ли у правопису Χελανδαρίου или Χελανταρίου, јер се у средњевековном грчком језику, као год у данашњем, и "нт" изговарало као "нд"), Козма је закључио да тај облик долази од грчко-византиске речи χελανδριον »лађа« (нарочита врста лађе). Што се пак тиче повода који је породило ту етимологију, Козма је као такав повод сматрао вид лађе у коме је манастир хиландарски бајаги још од почетка саграђен, и који је тобож задржао све до данас, поред свих разних преправака. И тако би првобитно значење хиландарског имена било »лађа«. Шта више, по Козми, то је име најпре, по свој прилици, и гласило Χελανδριον, што ће рећи »Лађа«, а тек су после ваљада Срби одатле направили »Хеландар« (са »ар« на крају). Но, као што смо већ напред видели, ово је погрешно, јер се Хиландар, још пре његова прелаза у српске руке, помиње баш код Грка, још у грчким сиоменицима 12-ог века, као »Хеландар«, а код Срба му се име од увек, то јест још од Немање и Св. Саве, писало и изговарало "Хиландар". Напослетку, Козма, према својој горњој етимологији овог имена и према свом семасиолошком тумачењу те етимологије, захтева да се као хиландарско име и данас узме, ако не баш облик Χελανδριον (Лађа), а оно бар Χελανδαρίου, а да се одбаци доцнији простонародни облик Χηλιανδαρίου. Али, тај је захтев напрасно одјекнуо и код Грка. А тек како би Срби заменили "Хеландаром" Немањин и Савин облик "Хиландар"!

Да је »Хеландар« етимолошки сродно са χελανδριον (χελαντιον), то је сасвим очевидно. Стога сам Козмину етимологију хиландарског назива усвојио и ја већ одавна.³

³ Гл. моју напред наведену расправу (у српским преводима протине молбе и Алексијевих повеља), а и ранији мој чланак о Св. Гори у Срп. Књ. Гласн. 18 (1907.).

Но преко Козмина мишљења да »Хеландар«, исто онако као и *χελανδριον*, значи »лађа«, и да је повод таквом значењу тога имена била сличност облика манастира хиландарског са обликом лађе, прешао сам ћутке. Јер, за неку бољу комбинацију није се тада још имало ослонца, а о Козминој се могло говорити само негативно. План "лађе" у византиском манастирском грађевинарству не постоји. Уосталом, на Св. Гори, па и иначе у Византији, манастири нису ни добијали своја имена по свом стилу и плану, него, обично, или по ктиторима, то јест по именима, презименима, звањима и другим називима ктитора (нпр. на Св. Гори, лавра Атанасијева, Кутлумуш, Дохијар, Кастамонит и т.д.); или по небесним лицима којима је био посвећен манастирски храм (нпр. светогорски манастири Пандократор, то јест »Сведржитељ«, а тако исто и св. Пантелеимон); или по називима географских тачака, где је који манастир подигнут (напр., међу светогорским манастирима, Ватопед; Ксиропотам, то јест »Сухоречник«); или по народностима за чије је калуђере који манастир био намењен (напр., на св. Гори, манастир Ивир; Русик, то јест горепоменути манастир св. Пантелеимон; некадашњи манастир Амалфитански). Осим тога, Козма је превидео да је "Хеландар" именица са наставком »ар«, а у тих грчких именица значење зависи и од тог наставка и од граматичког рода.

Пошто у старим, напред поменутих, грчким споменицима име »Хеландар« долази само у генитиву једнине, као додатак уз реч »манастир« (*η μονη του Χελανδαριου* или *Χελανταριου*), а грчки су генитиви једнаки и за средњи и за мушки род; није јасно, кога је »Хеландар« рода, него се само може рећи да је средњег или мушког рода, и да му је номинатив или *Χελανδαριον* (*Χελανταριον*) или *Χελανδαριος* (*Χελανταριος*). У првом случају, »Хеландар« би још и могао значити исто што и реч *χελανδριον* (*χελαντιον*), то јест »лађа«, ма да, уз заједничку основу *χελανδ-* (*χελανт-*), има друкчији наставак »-ар«. Јер, у грчком се налазе и друге именице средњег рода, у којих наставак »-ар« (*-αριον*) није изменио основно значење. Такви су примери: *πλοιον* и *πλοιαριον*, обоје у значењу »лађа«; *κριθη* и *κριθαριον*, обоје у значењу »јечам«; *χορτος* и *χορταριον*, обоје у значењу »трава« и т.д. Додуше, у до сад објављеним византиским грчким споменицима нема нигде никакве речи *χελανδαριον* (*χελανταριον*) са значењем »лађа«. Али, са тим значењем постоји у средњовековном латинском не само облик *chelandium* то јест полатињена грчка реч *χελανδριον* (*χελαντιον*), него и варијанта *chelandrium*.¹

¹Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* ed. Fabre.

За ову се пак може слутити да је постала крпежем из *χελανδριον* (*χελαντιον*) и из неке, нама неочуване, форме *χελανδαριον* (*χελανταριον*), по значењу истоветне са *χελανδριον* *χελαντιον*). Но ако би грчко име "Хеландар" било мушког рода, онда је ту сасвим искључено значење "лађа". Јер, грчке именице мушког рода на »-ар« (*-αριος*), онако исто као и латинске, па често и српске (напр. врата-вратар, писати-писар), значе махом двоје. Или су то *nomina agentis*, то јест именице за лица која се баве предметом или радњом што их означава основа тих именица (напр. *αρχη*) "почетак" и *αρχαριος* "почетник" *σπαθη* "сабља" и *σπαθαριος* "спатар" (официрски чин у Византији); или су то особна имена (напр. *Σκολαριος* "Схоларије"; *Βαρδαριος* "Вардар" и т.д.

Напоследку је, изгледа, нађено — и то не етимологизирањем, него из старих грчких споменика — према чему је старом грчком "Хеландару", претечи српског "Хиландара", наденуто име "Хеландар". По свој прилици, овај је манастир, као и многи други, напред наведени, светогорски стари манастири, добио такав назив по имену, или управо по презимену, свога ктитора. Тако бар изгледа по једној грчкој исправи од јануара 985, сачуваној у архиву свеготорске Лавре св. Атанасија. То је уговор с једне стране између светогорског проте Томе, окруженог сабором игумана тамошњих манастирића, а с друге стране између Јована Ивираца, игумана светогорског манастира "Климентова", то јест доцније Ивирске Лавре. У уговору, Јован Ивирац, пошто је пре неколико година, хрисовуљом

цара Василија II "Бугароубице", добио као својину свог манастира манастир Јована Колова, подигнут пре 100 година негде између града Јериса и Св. Горе, уступа Томи и његовом игуманском сабору извесна имања манастира Јована Колова. Докуменат је издан у два маха, од два светогорска калуђера. Први пут га је издао, из архива Лавре Атанасијеве, монах тог манастира, Александар Евморфопул¹; а други пут, незнано одакле, есфигменски игуман Γ е ρ α σ и м Смирнакис.²

¹ Визант. Временникъ 5 (1898) 489 и д.

² У свом делу 'Ο "Αθως, Атина 1903, стр. 37 и д. Одавде је овај докуменат прештампао Kirsopp Lake, The early days of monasticism on Mount Athos, Oxford 1909, стр. 103 и д.

Ма да у тексту прота Тома и његови игумани изрично кажу да су докуменат потписали и над и под текстом; у оном првом издању њихови потписи стоје само испод текста. Па ни ту нису сви на броју, него само Томин и још четири игуманска потписа, а остали су изоотављени, као што се види из завршног израза καὶ λοιποὶ "и тако даље". У оном пак другом издању, потписи се налазе само испред текста, и то, како се чини, у потпуном су броју. Јер, сем Томе, ту има још 22 потписана лица. Нас се овде тиче само једно место из овог споменика. Ту Тома и његови игумани причају, како је игуман манастира Јована Колова, још пре него што ће тај манастир бити предат Јовану Ивирцу, био забранио светогорским монасима да, при путовању у Јерис, свраћају к њему на одмориште и ради јела. Последица те забране били су кораци протини и његовог игуманског сабора код византиских царева, да и манастир Јована Колова буде стављен под власт светогорске монашке општине. Најпре је за то умољен цар Јован Цимисхија (969—976), преко светогорских изасланика, и то неког монаха Студитског; преко Атанасија, игумана Лавре атонске, и преко Јована Ивирца. Но Цимисхија је остао неумољив. Онда је молба поновљена и Василију II "Бугароубици", и то у два маха. Послати су му најпре као изасланици, са молбеним писмима, светогорски монаси Тома Питарас и Сава Малинас; а затим је истом цару писано и преко Ђорђа, званог Хеландара.¹

¹ 'Ὡς δὲ καὶ παλιν μετὰ τοῦτο ἐγράψαμεν διὰ διὰ Γεωργίου τοῦ λεγομένου Χελανδαῶς код Александра Евморфопула, а Χελανδαρῆ код Герасима Смирнакиса. Последњи слог у имену свакако је написан скраћеницом, те га ваљада Евморфопул није добро прочитао.

Но све је било без успеха. Тек после неког времена, смиловао се Василије II, па је манастир Јована Колова, златопечатном повељом, пренео у посед Јована Ивирца и његова манастира "Климентова". На то је следовао уговор Ивирчев са протом Томом и са светогорским игуманима, који смо напред споменули.

Из овога се види да је у Византији, у последњим деценијама 10-ог века, постојала породица с презименом Χελανδαρίος (или Χελανδαρίς, што је само средњевековна грчка форма од Χελανδαρίος), то јест "Лађаревић". Према томе, близу је памети да је и стари грчки светогорски манастир »Хеландар«, претеча српског »Хиландара«, добио своје име по неком замонашеном члану те породице, ктитору "Хеландара". Тако се домишља и F. W. Hasluck, Athos and its monasteries, London 1924, стр. 141, напомена 1. Може бити да је тај ктитор био баш горе наведени Ђорђе Хеландаревић из протина документа од јануара 985 г. Јер, кад и он иде ка Василију II као курир протин и протина сабора, онда је ваљада и он, као и они ранији курири, светогорски монах, виђен члан светогорске монашке општине, па можда и оснивач и игуман неког светогорског грчког манастирића, који се после прозвао, по његову презимену, »Хеландар«. Ако је пак то тако, онда је манастир »Хеландар« први пут заснован последњих деценија 10-ог столећа, то јест у доба кад су поникли велики манастири светогорски: Лавра Атанасијева, Ивир, Ватопед и т.д.

Д. Н. АНАСТАСИЈЕВИЋ